

Török Zsuzsa

Az irodalom és irodalomtörténet-írás mibenlétéről

SZILÁGYI Márton, *Omniárium: Irodalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, Ráció, 2020.

Ritkán adatik meg irodalomtörténész számára, hogy a(z) (irodalmi) hagyomány-nal kapcsolatos szemlélet olyan ironikusan reflektált viszonyát tapasztalja meg, mint amilyenre Szilágyi Mártonnak volt lehetősége Kolozsváron 1995. december 6. és 9. között. Ekkor került ugyanis sor az Éneklő Borz által szervezett, filmvetítések-ből, koncertek-ből, irodalmi felolvasásokból és kerekasztal-beszélgetések-ből álló Mikulás-fesztiválra, melynek egyik záróeseménye a Kolozsvári Magyar Színházban lebonyolított irodalmi kegytárgyak árverése volt. Az Éneklő Borz az 1990-es évek elején, lényegében az oralitásban, „hangos folyóiratként” létező irodalmi csoportosulást jelentett, 30 és 40 év közötti marosvásárhelyi és kolozsvári írókból (Jakabffy Tamás, Kisgyörgy Réka, Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Salat Levente és Visky András). Irodalmi és poétikai (nem politikai!) fellépésük a romániai irodalmi tradíciók átértékelését, a transzilvanizmus irodalomeszményének és hagyományának polemikus megkérdőjelezését célozta meg. Ebbe a tágabb, (ön)ironizáló kontextusba illeszkedett tehát a fesztiválon performált kegytárgyárverés is, mely olyan korabeli írókhoz kötött tárgyakra terjedt ki, melyeknek tulajdonosai nem számítottak kultikus tisztelettel övezett személynek. Így a tárgyak megvásárlása sem az adott személy kultuszépítésében való részvételt fejezte ki, legfeljebb a szimpátia megnyilvánulását.

A szakrális értelmű kegytárgyak létmódjának ily módon való parafrazeálására, a tradícióval való ironizálás gesztusára mutat rá Szilágyi Márton 2020-ban megjelent *Omniárium* című kötetének utolsó tanulmánya. S noha az *Éneklő Borz, avagy az irodalmi kultusz színe és fonákja: Irodalmi kegytárgyak ironikus árverése Kolozsvárott 1995 decemberében* a kötet utolsó szövege, a tanulmánygyűjtemény összeállítása szempontjából központi jelentőségű. Hiszen a benne felfedett irónia egyrészt valamilyen tradícióhoz való árnyalt viszonyként, másrészt e reflektáltság sajátos megjelenítéseként, színreviteleként értendő. Egyszóval olyan, a hagyományhoz való rendkívül tudatos viszonyulásmódként, amelyre ritkán vagyunk képesek a mindennapi (irodalom)történeti gyakorlatban. Hiszen azzal is kezdetem volna, amivel maga Szilágyi Márton üti fel *Egy Csokonai-adat értelmezhetőségéről: Önkritikus töprengések az irodalomtörténeti narrációról* című, szintén a kötetben szereplő tanulmányát: „[m]ilyen esendők saját magyarázó kísérleteink!” És milyen

ritkán vagyunk képesek olyan típusú önkritikára, melyet a szerző jelzett tanulmányában Vajda Julianna Csokonaihoz írt levele kapcsán elvégez! Vagy legalább az esendőség felismerésére! Márpedig a kötet összeállításának legfőbb tétje, mint ahogy arra az *Előszó* is rámutat, épp ez az önkritikus irodalomtörténeti állásfoglalás és ennek alkalmazása egy többnyire 18–19. századi problematikájú értelmezés-sorozatban. A húsz tanulmányból álló kötet ezért olvasatomban jóval több, mint minden gyűjtemény (omniárium); a szövegeket egy, az egész kötetten végigvonuló módszertudatosság tartja össze.

Az *Omnárium* Szilágyi Márton 2000 és 2018 között publikált tanulmányait gyűjti egybe változatos tematikával, Bessenyei Györgytől egészen Weöres Sándorig ívelő intervallumban. Az értekezéseket az irodalomtörténet-írás módszertana iránti kivételes érzékenység mellett az irodalmi szövegek társadalmi használatának kérdése rendezi egybe, vagyis a szerzőt mindvégig az foglalkoztatja, „hogyan bizonyos irodalmi szövegek miféle tágabb kulturális mintázatba rendeződve tudnak hatást kifejteni és olvasókat találni. S egyáltalán miképp mehet végbe ez a folyamat”. (9.) A húsz tanulmány következőképp két nagyobb téma alá rendeződik. Az *Irodalomtörténet: hogyan?* öt írása deklaráltan módszertani jellegű: azt a kérdést járja körül, hogy milyen módszerekkel vagyunk képesek irodalomtörténetet alkotni egyes esetekből. Az *Irodalomtörténet: miről?* tizenöt értelmezése pedig esettanulmányokként jeleníti meg ennek a hangsúlyosan metareflexív irodalomtörténeti habitusnak az adott eseteken keresztül feltárható hozadékait.

Az első tematikus egység az irodalomtörténet-írás olyan bevett, sokszor „magától értetődő” magyarázó fogalmaira kérdez rá, mint az idő, a nemzedék, az irodalmi kánon mögött rejlő elfeledés és felfedezés műveletei, a filológia diszciplináris státusa, valamint a szerzőség olykor bonyolult kérdésköre. A „*Megáll az idő*”, vagy „*az idő soha, soha meg nem áll?*”: *Az idő mint probléma az irodalomtörténetben* című nyitóértekezés a gyakran a köztörténeti periodizációt alapul vevő irodalomtörténeti korszakolás relevanciáját kérdőjelezi meg, a hatástörténeti érdekltség erősen szelektív, bizonyos hagyományokat figyelmen kívül hagyó jellegére és az irodalomtörténeti narrációnak az emberi élet léptékével kapcsolatos gyakori felületességére mutat rá. (Szemléletes példája, hogy a „fiatal” Bessenyei és az „érett” Kosztolányi típusú elbeszélésekben alkalmazott jelzők túlságosan homogenizáló jellegűek, és legtöbbször elfedik az adott életszakaszon belüli írói teljesítmények heterogenitását). A második tanulmány (*Összeköt vagy elválaszt? A nemzedék mint irodalomtörténeti magyarázóelv*) a generáció magyarázó elvvé emelésének logikai zsákutcáira, a „fiatal” nemzedék(ek) fogalmának viszonylagosságára vagy olyan generációs narratívák manipulatív vonatkozásaira világít rá, mint amit az 1859-es Kazinczy-ünnepségek kapcsán készült, Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly találkozását megjelenítő, Orlai Petrich Soma és Toldy Ferenc közös erőfeszítése nyomán megalkotott festmény értelmezése exponál. A harmadik tanulmány (*Vannak változások: Az elfeledés és felfedezés műveletei az irodalomtörténetben*) a kánonalkotás elkerülhetetlenül szelektív folyamatával és az ebből következő elfeledés műveleteivel kapcsolatos összefüggéseket tárgyalja. Továbbá figyelmeztet, hogy

azok a törekvések, amelyek az elfeledettség felszámolását, illetve a kánonba való beillesztést tűzik ki célul, önmagukban meddő, voltaképpen nehezen értelmezhető és kontextualizálható eljárások. A felfedezés, állítja a szerző, csupán irodalomszemléleti módosulás következménye lehet, komoly textológiai és filológiai alappozással, „halk és szorgos munkálkodással” (42.) a háttérben. A negyedik tanulmány (*Textológia, filológia, értelmezés*) a filológiai tevékenység érdektelenként való minősítésével és lebecsülésével szemben a filológia hermeneutikai potenciáljára hívja fel a figyelmet, és a filológiaelmélet nemzetközi irányzatainak elgondolásait beépítő szakmai diszkusszió kialakításának fontosságát sürgeti. Az utolsó értekezés (*Folklor, irodalom vagy irodalmi folklor? A szóbeliség szerepe 19. és 20. századi irodalmunkban*) szintén a filológia hatáskörébe tartozó problémát nevesít: arra kérdez rá, hogy mit kezdjünk a szerzőelvű és stabil szövegfogalomra alapozó irodalmi filológia módszertanában a szöveghagyományozódásnak a folklorisztikára jellemző válfajával. Vagyis bizonyos szövegek szájhagyomány útján való terjedésének, az orálisban, az alkalmiságban való létezésének tényével szembesít. A tanulmány javaslata, hogy ne kijavítandó hibaként, hanem strukturális jellegzetességként kezeljük az ilyen eseteket, továbbá észleljük és tudatosítsuk őket, hiszen így járulnak hozzá a filológiai tradíció önreflexiójához.

A kötet öt módszertani fejezetét követő tizenöt esettanulmány közül az alábbiakban csak három személyes kedvencet emelek ki azt illusztrálendő, hogy e tizenöt írás mindenikében mikroszinten hogyan valósul meg a szerzőt érdeklő metodológiai kérdések sajátos eseteken való alkalmazása. A *Ráday (I.) Gedeon és a magyar irodalom intézményesülése* azt elemzi, hogy Kazinczy Ferenc hogyan formálta Ráday (I.) Gedeon alakját kultikus személyé úgy, hogy magának Rádaynak egyáltalán nem voltak a nyilvánosságban fellépni kívánó írói ambíciói. A műkedvelő irodalmár Rádayból, mutat rá a tanulmány, Kazinczy faragta meg lapjában, az *Orpheusban* a saját céljaihoz igazított író Ráday alakját. A folyamatot, mely során Kazinczy ezt elérte, Szilágyi Márton a Ráday-portré *Orpheus*beli közlésének bemutatásával illusztrálja. Ráday ugyanis nem kívánta lefestetni saját személyét, Kazinczy azonban meggyőzte, hogy a vele Rádayhoz látogató Thomas Klimesch festővel végül lerajzoltassa magát. A rajz alapján Kazinczy aztán metszetet készített, melyet az *Orpheus* mellékleteként tett közzé. Ilyen körülmények között történhetett aztán, hogy a Rádayról készült ábrázolás nem a nyilvános reprezentációnak megfelelő attribútumokkal készült, hiszen maga a modell álló is azt hitte, hogy legfeljebb egy korlátozott nyilvánosságban (családja körében) válhat a kép ismertté. Így a Rádayt házisapkában, paróka nélkül, begombolatlan felsőruházattal ábrázoló kép, állítja a tanulmány, nem a gróf önszemléleteként, hanem Kazinczy imázsteremtő törekvéseként értelmezendő. Mindebből pedig a tanulság, hogy az irodalomtörténet alakításával kapcsolatos manipulációink, Kazinczy eljárásához hasonlóan, előbb-utóbb úgyis lelepleződnek. A *Batsányi János mint konfidens? Adalék Batsányi fogság utáni hivatalvállalásához* árnyalt forráskritika Batsányi informatori szerepével kapcsolatosan. A tanulmány a rendelkezésre álló hipotézisek és a hiányzó források közötti egyensúlyozással problematizálja Batsányi feltétele-

zett titkosrendőri szerepvállalását. A Martinovics-mozgalomban való részvétellel megvádolt, kezdetben az egyik legveszélyesebbnek tartott vádlott ugyanis utólag gyanúsan enyhe büntetést kapott, Kufsteinből való szabadulása után pedig Bécsben vállalt hivatalt. Konfidensi tevékenységét Kazinczy több formában megírt, műfajából adódóan szubjektív benyomásokkal tarkított emlékezése teszi szóvá, ám más típusú forrás, mely az állítást igazolná, azóta sem került elő. Szilágyi végkövetkeztetése, hogy a dokumentumok hiánya viszont itt és más esetekben sem a probléma nemlétét jelenti; érdemes az ehhez hasonló kérdéseket nyitva hagyni, illetve a létező vélekedéseket forráskritika alá vetni, komparatív eseteket felvonultatni, és az adott problémát minél szélesebb körű kontextualista elemzéssel mérlegelni. A *Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária irodalmi szalonja: Legenda és valóság* című írás sem tényekkel és konkrét forrásokkal dolgozik, hanem egy legendát szembesít a valósággal. Az irodalomtörténeti szakirodalom gyakran említi tényként Beleznay Podmaniczky Anna Mária 18. század végi pesti irodalmi szalonját, miközben komoly forrás, mely ennek az informális intézménynek a tényleges létezését igazolná, nincs. Szilágyi Márton ismét párhuzamokat és kontextusokat sorakoztat fel, hogy rámutasson, noha a szalonszerű működés feltételezése igen csak kérdéses, a köznemesi státusból az 1700-as évek végén kiemelkedő újsütetű protestáns főnemesség mentalitásába valóban jól illeszkedett egy olyan társasági találkozóhely (de nem kifejezetten szalon) működtetése, mint a szóban forgó Beleznayné háza. S noha az állítólagos Beleznay-szalonról a tanulmány végére sem tudunk meg biztosat, az értelmezés más szempontból válik izgalmassá: szemléletesen tárja fel egy irodalomtörténeti legenda működésmechanizmusát az első említéstől az öntudatlan átvételeken keresztül a közhellyé szilárdulásig.

Az irodalomtörténet műfajának és narrációinak bonyolult kérdésére nemcsak a kiemelt tanulmányok összpontosítanak, hanem a kötet összes szövege hasonló dilemmákat tesz szóvá. A gyűjtemény végig a hogyan írjunk és hogyan írunk irodalomtörténetet kérdése körül forog. Hiszen miközben gyakorló irodalomtörténészekként rendszeresen veszünk részt az irodalomtörténet különböző narratíváinak létrehozásában, voltaképpen nincs arra vonatkozó konszenzus, hogy mit is jelent irodalomtörténetet írni. Az *Omniárium* szövegei az irodalomtörténet-írás inherens sajátosságára reflektálnak: arra a tényre, hogy az irodalommal kapcsolatos fogalmaink mindig azokba a társadalomtörténeti és kulturális kontextusokba ágyazottak, amelyekben mi magunk is dolgozunk/élünk. Az irodalommal kapcsolatos felfogásaink ezért folyamatosan változnak, és bármennyire is nehezünkre esik beismerni, sokkal normatívabbak, mint amennyire szeretnénk. A kötet tanulmányainak olykor kinyilvánított, olykor látens állítása, hogy az irodalmat nem valamilyen, a szövegekben lényegileg benne rejlő jellemző határozza meg. Az irodalom tehát nem olyasmi, ami csak „létezik”, hanem valami olyan, amit mi magunk hozunk létre és folyamatosan mi magunk írunk körbe saját narratíváinkkal. A tanulmányok szerzőjét, egyfajta funkcionalista megközelítés révén, ez a folyamat érdekli: nem arra kérdez rá a kötet írásaiban, hogy mi az irodalom, hanem arra, hogy különböző szereplők miként és mire használják az irodalmat,

ennek pedig milyen hatása van a későbbi szöveghasználókra, valamint az irodalomtörténet-írás módszereire nézvést. Az *Omniárium* tanulmányainak – Szilágyi Márton szakmai credójának számtalan fórumon és publikációban is kimondott – tézise tehát az, hogy az irodalom fogalmát nem kezelhetjük abszolút igazságként, de tanulmányozhatjuk társadalmi jelenségként. Az irodalomtörténész figyelme ily módon a szövegek mellett olyan különféle (irodalmi, társadalmi, gazdasági, politikai stb.) stratégiák irányába mozdulhat el, melyek körbeveszik és meghatározzák az irodalom mindenkori létmódját. Ezt a gyakorlatban pedig – a szerzőt parafrázálva – úgy érvényesíthetjük, hogy saját értelmezői konstrukcióink állandó viszonylagosságát nemcsak mi magunk észleljük, hanem irodalomtörténeti narratíváink olvasóival is érzékeltetjük.